

Katzenbach Zita

FONT ISTVÁN EMLÉKEZÉSE

Egy kézíratos családtörténet elemzése

Font István kézíratos emlékezése a családi beszélgetések során került elő, a családfánk készítésekor, mivel több helyen is mint szoros rokonságról tesz említést a Pfundt és Katzenbach családokról. Szakdolgozati témaválasztásom során tértem vissza a már jól ismert szöveghez, melyet időközben egyre inkább feldolgozásra érdemesnek tartottam.

Első lépésként elkészítettem az eredeti kézzel írt szöveg alapján a betűhív szövegközlést,¹ amely fent említett dolgozatom mellékletében teljes terjedelmében olvasható. Ezután készült el a teljes családfa, melyet ugyanott közlök.² A további adatgyűjtést több irányban folytattam. Interjút készítettem Font István lányával: Rózsa Károlyné sz. Font Mariannal és Stark Antalné sz. Koltai (Katzenbach) Margittal, aki családtagként és a Soltvadkerti Evangélikus Egyházközség levéltárosaként is sok adattal szolgált, valamint a családrekonstrukció elkészítésében segítségemre volt.

Az előmunkálatok során sokszor végigjártuk a soltvadkerti protestáns temetőt, az emlékezésben megemlített családi sírokat lefényképeztem. Nagyon kevés kivétellel mindenki itt lett eltemetve. A fényképekkel először csak a még meglévő síremlékek archiválása volt a célom, a temető térképpel együtt feldolgozva és elemezve azonban dolgozatom szerves részévé vált. A temető térképén elhelyezve a sírokat jól kirajzolódik, hogy a rokon családok egymás mellé temetkeztek. Ugyanez figyelhető meg a falu térképén elhelyezett korabeli családi házak és a Bócsa körül elterülő földek és tanyák esetében is, amit egy 1934-ből származó térképen Font István sajátkezűleg jelölt be. Az anyaggyűjtéskor előkerültek még családi fényképek, dokumentumok és a Font család Cseléd bérkönyve, amely szintén sok használható adatot tartalmaz.

¹ Tekintve, hogy az eredeti szöveg jól olvasható, nem láttam szükségét egyéb magyarázatoknak. A szövegben elhelyezett számok a családfa vonatkozó sorszámaira utalnak, segítségükkel az ágrajzok alapján azonosíthatók be a szóban forgó családok. A nyilvánvaló elírásokat a végjegyzetben javítottam.

² A családrekonstrukció a Soltvadkerti Evangélikus Egyház anyakönyvi bejegyzései alapján készült, teljes pontossággal elvégezhető volt. Nyolc generáció feldolgozása történt meg, tekintve, hogy 8-10 gyermek született családonként, ez mennyiségileg óriási adathalmaz. Az ábrázoláshoz egy áttekinthető technikát sikerült kidolgozni, amely megtartja az ágrajzok lehetőségeit, ugyanakkor megengedi a tömeges adatfeldolgozást

A konkrét írott szöveg mellé tehát igyekeztem minden fellelhető dokumentumot, levéltári és anyakönyvi adatot, tárgyi és képanyagot felgyűjteni, térképeket készíteni, interjúkat felvenni, ami közelebb vitt a visszaemlékezés megértéséhez, minél pontosabb elemzéséhez. A meglévő anyag rendszerezéséhez a vonatkozó szakirodalom feldolgozása után fogtam. Igyekeztem a témához közel álló szövegközléseket, elemzéseket, módszereket megismerni. A több, sokszor csak érintőlegesen számításba jöhető irányból kiválasztottam négyet: az irodalmi elemzés, az életrajzi módszer, az egyéniségekutatás és a genealógia, melyek szempontjai és terminológiája alapján állítottam össze a konkrét családtörténet elemzését.

Rövid tanulmányomban összegzem a témában elért eredményeket és igyekszem felvázolni az egyébként ritkaságnak számító anyag elemzésének lehetőségeit. Az eredeti szöveg, a családfa és a képanyag közlésére ezen a helyen nincs lehetőség.

Paraszti írásbeliségről

A népi, paraszti írásbeliség a kötelező iskolai oktatás, az írás-olvasás általános elterjedésével a XIX század végén jelentkezett, – leginkább gazdasági naplók, paraszti önéletrajzok, krónikák formájában – és mindinkább elfoglalta a szóbeliség helyét. Irodalmi előzményként, mintaként szolgálhattak a nagyszámban ismert, kéziratban terjedő főúri, kisnemesi és polgári naplók, krónikák, feljegyzések, emlékiratok. Helyüket az irodalomban Gyenis Vilmos határozta meg egy konkrét parasztkrónika elemzése kapcsán.³ Cikkében rámutat, hogy ez a műfaj egyaránt tartozik az írott emlékeket tanulmányozó irodalomtörténet és a szóbeli hagyományt vizsgáló néprajz kutatási programjába. Munkájában sorra veszi először a kézirat külsejéből látható jellemzőket: külső, íráskép, technika, helyesírás. Ezután a szövegben a gondolatmenet logikáját (kronológia) ill. néhány központi témakört igyekszik megfigyelni – a szerző érdeklődési köre, magánélet eseményei és a történelem, legjellemzőbb témái – emellett nagy figyelmet fordít az epizódokra. A paraszti szerző formai, stílári és esztétikai korlátai, nehézségei mellett felfedezi az előadásmód természetességének értékét.

A XX század változásai a társadalomban, a paraszti gazdaságban és a faluban szükségképpen nyomot hagytak a folklórban is. A strukturális változások sorában megfigyelhetjük, hogy egyes népköltészeti műfajok veszítettek népszerűségükből, perifériára kerültek (a mesék, népi játékok átkerültek a gyermekfolklórba). Ezt a folyamatot Veres Péter a következőképpen írja le: „Azt tapasztaltam odahaza a faluban és a tanyákon meg a pásztorkunyhókban, de a lakatnyában, barakkokban, fogolytáborokban, börtönben, munkásszálláson, hogy a mese mellett, és mindenki tudja róla, hogy mese, csak még egy műfaj válik igazán az emberek szellemi kenyerévé, az igaz történet.⁴

Az olvasni tudással egyre inkább bővültek az ismeretek, az írni tudással pe-

³ Gyenis 1965, 153–155.

⁴ Veres 1962. 16.

dig egyes eddig kizárólag szóbeli műfajok írásbelivé váltak, a szerzők nevesültek. Ezzel együtt új epikus műfajok alakultak ki, melyeket *mindennapi történetek* terminussal jelöl a néprajzi szakirodalom, s melynek három alcsoportját különböztetjük meg: *élmény történetek, igaz történetek és élettörténetek*. Míg az első két csoport kifejezetten szóbeli, spontán, szórakoztató céllal kifejlődött alkotás, az utóbbi felszólításra vagy írásos minta után, írott vagy szóban elhangzó didaktikus kicsengésű történet.⁵

A mindennapi történetek rendszerint egyetlen szüzsét fejtenek ki, így leggyorsabban ezek szerint tipologizálhatjuk őket. Tematikájuk szerteágazó, más témájú elbeszélések jellemzőek a nőkre és férfiakra, idősre és fiatalokra. A „folklorizálódás” magasabb szintjén élő, azaz a népköltészeti szájhagyományozásban megjelenő igaz történeteket Dobos Ilona az alábbi csoportokra osztotta: családi történetek, erotikus és obszcén történetek, vidám, mulatságos históriák, nevezetes személyekről szóló elbeszélések, oktató célzatú, moralizáló igaz történetek, rémtörténetek, ál-hiedelemmondák, rablőhistóriák.⁶ Ide sorolhatjuk még a hazugságtörténeteket is.

A nemzedékről nemzedékre hagyományozódó *családi történetek* szólhatnak egy családalapító ősről vagy általában a család történetéről (származásáról, lakóhelyükre való letelepedésükről stb.) egy-egy különleges tehetségű, az átlagos emberektől elütő viselkedésű családtagról (pl. a ragadványnevek magyarázata kapcsán). E történetek erősítik a családtagok együvé tartozásának érzését, s igen fontos szerepet játszanak az egyén és szűkebb közössége identitástudatának kialakításában.⁷ Egy-egy ilyen családi krónika nemcsak nemzedékről nemzedékre szálló és gyarapítható érték, hanem közönségre számító olvasmány is.

Az igaz történetek láncszerű összekapcsolásával keletkezik a hosszabb prózai epikus mű, amit a szakirodalom is jobb terminus hiányában *visszaemlékezésnek* nevez. E műfajcsoport felfedezését a történeti, szociográfiai és néprajzi kutatásoknak köszönheti. Már a 30-as évektől figyelték és gyűjtötték a folkloristák, de ekkor még a történeti, szociológiai szempontok élveztek elsőbbséget.⁸

A visszaemlékezések tudatosan átgondolt, kronológiai rendben megszerkesztett változata az elmondott élettörténet, vagy leírt *önéletrajz*. E két műfajnak alakult ki mind a külföldi, mind a magyar néprajzban ill. szociológiában a legnagyobb irodalma. Ezek gyűjtésére és elemzésére iskolák alakultak. Az általuk kidolgozott módszer „életrajzi módszer” néven vált ismertté.⁹ A visszaemlékezés címszóba sorolt műfajok célkitűzése ugyanaz: beszámolni a múlt jelentős eseményeiről, nevelni és az élettapasztalatokat továbbadni. Hasonló a szerkesztésmódjuk is: általában egy későbbi időpontból visszatekintve, rendszerezve, s ezáltal értékelve tekintik át a múltat.

⁵ Küllős-Szemerényi 1981. 25. lásd még Niedermüller 1988.

⁶ Dobos 1964. 201-210.

⁷ Küllős-Szemerényi 1981. 257., Huseby Darvas 1983., László 1999.

⁸ Nagyszabású volt a lengyel szociológusok gyűjtési sorozata, valóságos pályázatmánia volt. Mikroszkópikus vizsgálatnak vetették alá a szövegeket, s szociológiai módszerekkel elemezték azokat. Hoppál-Küllős 1972., Hoppál-Küllős-Manga 1974., Nagy 1974.

⁹ Tobiassen 1975., Hofer-Niedermüller 1988., Lehman 1979.

Az írárok indítéka többféle lehet: egyeseket a kutató érdeklődése ösztönöz, másokat a példaadás, a tanítás eszméje inspirál, ismét mások vezérfonala a panasza, s a legtehetségesebbeket a lelki kényszer, az írás gyönyörűsége késztet. Általában megfigyelhető, hogy a gyerekkornál hosszasan időznek a szerzők, csak a régmúlt eseményei foglalkoztatják őket, a jelent szűkszávuán intézik el vagy nem is foglalkoznak vele. Mindent úgy adnak elő, hogy az bármely ponton folytatható, tovább mesélhető legyen. Minden alkotónak megvan a maga stílusa, bár ez nem azonos az irodalomból ismert értelmezéssel, sokkal inkább jelenti az egyéni adottságokat, s azt, hogy az egyén mennyit és hogyan sajátított el a közösségi nyelvkincséből. Nyelvük többnyire azonos az élőbeszéddel. Ez az írásban is megnyilvánul a szövegek tagolatlanságában. A mondatok nem grammatikai, hanem az élőbeszéd törvényei szerint szerkesztettek, fontos rendező elv a gondolati és érzelmi hangsúly.

Az elbeszélés nem feltétlenül időrendben folyik, egyéb szerkesztési szempont is lehetséges, pl. az egyéni élet dimenziói, főbb fordulópontok, az adott személy alkalmazkodási módjai. Ezek csomópontokat, időszakokat határoznak meg, vagy a történet állandó elemeit jelölik ki. Fontos megjegyezni, hogy a történet az elbeszélő számára mindig igaz, a valósághoz viszonyítva azonban nem szükségszerűen az. Ezzel kapcsolatban kritikusan kell megközelíteni a történeti hitelesség kérdését. Spkkal többet mondhat számunkra, ha azt tudjuk megragadni, hogy ahol a valóságtól eltér a szerző, azt mi okból teszi. Így juthatunk el egy-egy kor, társadalmi osztály vagy csoport gondolkodásmódjának megismeréséhez. Kérdés, hogy az elbeszélő mint a csoport egy tagja mennyire tekinthető reprezentatívnak, ill. hogy mennyire képviseli azt az életformát, amiről beszél.¹⁰

Magyarországon először az *egyéniiségkutató iskola* követői dokumentálták személyes életrajzi elbeszélésekkel néhány tehetséges mesemondó, énekes vagy gyógyító ember körülményeit, élettörténetét.¹¹ Az így gyűjtött életrajzi anyag és a mesék szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A szövegelemzéskor előkerülnek az életrajzi vonatkozásokból már ismert, azokkal magyarázható részletek. Minden mesélő a valóságot saját nézőpontjából látatja, az általa felvázolt kép pedig nagyban függ saját egyéniiségétől.

Végül néhány mondatban utalok a *genealógia* hasznára a családtörténetek elemzésében. A genealógia, vagyis származástan a történetírás segédtudománya, mely a családok eredetét leszármazását és egymás közti rokonságát vizsgálja. A tudomány gyökerei a XV. századra mennek vissza, ám elsősorban nemesi, főrangú családokra terjedtek ki. Az 1930-as évektől találunk a szakirodalomban utalást arra, hogy az egyszerű paraszt, polgár, iparos családok leszármazásának kutatása elhanyagolt terület.¹²

¹⁰ Az itt felsorolt megállapítások az „életrajzi módszer” kutatási eredményei, amelyeket konkrétan az önéletrajzokra és az igaz történetekre vonatkoztattak, de kiválóan illenek a népi írásbeliség több műfajára is, így a családtörténetre is.

¹¹ Dégh 1960.

¹² A II. világháború előtt 10 évfolyamot megért a Magyar Családtörténeti Szemle.

Az 1939. IV. törvénycikkely értelmében a keresztény magyaroknak kellett igazolniuk a nagyszülőikig a származásukat, majd nem sokkal később a már régén elmagyarosodott német származásúaknak – akár nevük megmagyarosításával is – bizonyítani magyarságukat. Napjainkban hatalmas divatját éljük a családfa-kutatásnak. Van, aki a nemesi kutyabőr keresésére indul, és vannak, akiket megnyugtat az is, hogy tudják: becsületes, szorgalmas parasztgazdák vagy mesteremberek voltak az őseik. Ma már a néprajztudomány is alkalmazza a családrekonstrukciót több témában is (migráció, házassági szokások, stb.).¹³ Vizsgálatunk tárgya tehát maga az ember, aki írja családjá történetét, másodszer a család, azok az emberek, akiről ír, harmadszor pedig ahogyan ír. E három kérdés köré csoportosítottam az elemzés során az összes többi szempontot.

Az emlékezést író Font István életrajza, egyénisége

Esetünkben az író, életrajza sajátos helyet foglal el emlékezésének értelmezése szempontjából, ugyanis az általa leírt szövegben önmagát és saját leszármazottait nem említi.¹⁴ Fontos mégis minél többet megtudnunk róla, hiszen a családra vonatkozó adatok, történetek az ő nézőpontjából, személyiségén átszűrve jelennek meg előttünk. Egyéniségét, életét az interjúk során feltett kérdések, az adatközlők visszaemlékezése és a fennmaradt családi dokumentumok alapján igyekeztem a lehető legnagyobb pontossággal megismerni és megrajzolni.

Font István 1896. augusztus 20-án született Soltvadkerten.¹⁵ Szülei: Font Jakab (1870-1937) és Katzenbach Ilona (1880-1954). Bócsán laktak, nagy gazdaságuk volt. Édesanyja 16 évesen szülte első fiúgyermekét. Pfundt Henrik és Klein Krisztina apai nagyszülőktől járt a soltvadkerti Evangélikus Iskolába, ahol hat osztályt végzett el, majd Kiskőrösön négy polgárit. Később különböző tanfolyamokon vett részt, az itt szerzett ismereteket gazdaságában hasznosította. A szülők 1923-ban költöztek be a soltvadkerti házba, amit még ebben az évben átépítettek.¹⁶ Ettől a naptól kezdve István fiuk önállóan gazdálkodott az édesapjától kapott 202 kh földön. 1937-ben nősült, 40 éves korában, felesége Czira Ilona (1912-1980), aki Nagykovácsán született, a Kiskunfélegyházi Zárdában végezte a polgári iskolát, majd a gazdaasszonyképző tanfolyamra járt. Szülei Tiszaújfalun laktak, gazdálkodtak, ősszel költöztek be Nagykovácsra a városi házba, télen itt jártak bálakba. Lányuknak hozományként 60 kh földet adtak.

¹³ Fleury-Henry 1965., Andorka 1988., Barna-Szabó 1977.

¹⁴ Ez a jelenség nem egyedülálló, a vonatkozó szakirodalomban erre több helyen is találtam utalást. Pl. Gyenis 1965. 158.

¹⁵ A község történetéhez lásd: Nagy-Pál-Apró 1972., Nagy-Pál 1975.

¹⁶ A házat egy 1913. jan. 22. postabélyegzővel ellátott képeslapon átépítés előtti állapotában láthatjuk. Az államosítás után lakóház, pártház, a rendszerváltás után kultúrház és könyvtár kapott benne helyet. Az épület ma is áll, Soltvadkert, Hősök tere 1. szám alatt. Az ingatlan tulajdonlása körül napjainkig tartó, kalandokba illő pereskedés folyt az önkormányzat és a család között.

Font István késői nősülésének okát senki sem tudta, menyasszony családja számára is csak ez az egy zavaró tényező merült fel személyét illetően, de miután informálódtak felőle és mindenütt csak jót mondtak róla, hozzáadták lányukat. Csak felesége halála után mesélte el a családnak, hogy mi volt késői nősülésének az oka. Volt egy menyasszonya korábban, tisztántúli módos gazdálkodó családból származott, a házasságkötés előtt három héttel meghalt, s csak annyit tudunk róla, hogy Annának hívták. Czira Ilonával kötött házasságából három gyermek született: Kálmán, Mariann és György. 1944-ig virágzó gazdasága volt.¹⁷ Ettől az időtől kezdve egyre nehezebb körülmények jöttek.

1949-ben a kiskőrösi vásárból nem jött haza, mert letartóztatták. Felesége mindent megtett, hogy hírt szerezzen felőle, végigjárta az ország összes börtönét, míg végül a szegedi Csillagban találta meg. Az akkori Ügyvédi Kamara elnöke, dr. Dallos ügyvéd 3 perc láthatást tudott elintézni, amire a feleség leírta magának, hogy mit fog kérdezni, mondani, azonban amikor meglátták egymást, a rendelkezésükre álló néhány percben egyikük sem tudott megszólalni. Az ügyvéd közbenjárására három hónap fogvatartás után Bócsán a Községházán kihelyezett tárgyalás volt. Saját kocsiján vitték ki a soltvadkertre vasútállomásról Bócsára, bilincsbe verve, jobbról-balról fegyőrrel. A tárgyaláson semmit sem tudtak bizonyítani, így felmentették. A tárgyalás előtt a feleségét különböző népi ülnökök rendszeresen látogatták tanyáján azon a címen, hogy segíteni tudnak, zsarolták és minden alkalommal pénzzel és élelemmel megrakottan távoztak.

Az orosz megszállás után volt még egy újrakezdés, de a padlássöprés, békekölcsön, beszolgáltatások már nagyon nehéz időszak volt.¹⁸ A tanya és környéke fokozottan szem előtt volt, a forgalmas utak találkozásában, a körülötte levő földek is mind a Tszcs tulajdonában voltak. Az 1950. március 3. -án kelt határozat értelmében 24 órán belül az ingatlant ott kellett hagyni. (Indoklás: a magánbirtok zavarólag hat a Tszcs-re). Amit engedtek elvinni, azt az egyik családtag vitte be lovas kocsin Soltvadkertre a szülői házhoz. Font István és felesége gyalog indultak utána, maguk mögött hagyva a gazdaságot, a tanyát, több emberöltő áldozatos munkáját. Még ez év júliusában a vadkerti szülői házat is államosították, ezért Nagykőrösre költöztek albérlésbe, mert szüleik házába bérlőket tettek. Munkát az életrajz beadása után aligha kaphattak. Közben a – márciusban elvett bócsai földek után – megérkezett Nagykőrösre az adóbehajtás. Ezzel tulajdonképpen mindennek vége lett. A gazdaságból semmi nem maradt.

1961-ben a tiszaujfalui tsz használatában lévő magtárépület valószínűleg ügyintézési hiba miatt telekkönyvileg Czira Ilona tulajdona volt. Ezt a tsz ki is

¹⁷ Az 1944–45. évre kiállított gazdakönyv, mely szolgált egyrészt a vagyon, másrészt a beszolgáltatási kötelezettségek és azok teljesítésének nyilvántartására, pontosan mutatja az akkori gazdaság nagyságát. 200 kh föld (szántó, rét, legelő, szőlő, erdő, egyéb), állatállomány, tanya.

¹⁸ Az 1947–57-ig terjedő időszakra kötött Tűzbiztosítási Kötvény jól mutatja, hogy ekkor még egészben volt a gazdaság, 200 kh föld, hízó marhák, gabona, bútor, nád, tűzifa, lakóház, gazdasági épületek nagy értékre lettek biztosítva. A Cseléd bérkönyv bejegyzései az 1948–49. években még teljes alkalmazotti létszámot mutatnak. Az utolsó bejegyzés dátuma: 1950. április 5.

fizette, s ennek értékéből sikerült a nagykőrösi házból a bérlőt kitenni, így újra a saját otthonukban laktak.

Font István családját megbecsülés övezte. Szülei, nagyszülei is módos gazdák voltak. Sokat mesélt Henrik nagyapáról lányának is, akiktől iskolába járt. Jó gazda hírében állt, saját fiaitól többet követelt, mint a cselédektől. A családon belül is működött a tekintély-elv. Tiszteletben tartották az időseket, vasárnaponként a tanyáról a templomba és a szülőkhöz hazalátogató fiatalok beszámoltak a gazdaságról, s a szülők tanácsait megfogadták. Ugyanez jellemezte a szülő-gyerekek, nagyszülő-gyerekek kapcsolatokat is. A gyerekeket szigorúan nevelték, iskolába járatták. Legfontosabb érték a föld, a munka és az emberi tartás volt számukra. Ezt a gyerekek is hamar megérezték és megtanulták. Gyakran megkérdezték tőlük: „Téged hogy hívnak? Mert ha Font vagy, akkor te nem engedheted meg magadnak, amit mások!” Kitartást neveltek utódaikba és soha nem akartak mások lenni, mint amik voltak. A felnőttek személyes példamutatása volt a nevelés eszköze.

Font István házassága kiegyensúlyozott volt. Az anyós – meny kapcsolat is nagyon jó volt. Sokat dolgoztak együtt, de sor került a közös kézimunkázásra, hímzésre, horgolásra is. A kézügyesség nemcsak az asszonyok sajátja volt. A férfiak lószerszámot fontak, ismereték a bőrmunkák fortélyait, díszítési technikáit. Az apa megtanította a gyerekeknek a csillagképeket és az állatokkal, növényekkel kapcsolatos ismereteket, tanította őket vadászni, esténként felolvasott vagy mesélt. A felolvasások Zrínyi Ilonáról, Munkács hős asszonyáról, az élménytörténetek pedig az erdélyi medvevadászatokról szóltak. A mesék közt gyakran szerepeltek az ősről szóló történetek. Hagyománya volt ennek is a családban. A felnőttek Jókait, Mikszáthot, Móriczot olvastak. Ezek a könyvek otthon is megvoltak.¹⁹

Font István gazdaságának nagyságáról már szó volt, életmódja is mindenben hasonlított az e korban jellemző nagygazda életmódhoz. Mindene a gazdaság volt. Igyekezett mindenből a legjobbat nyújtani. Mezőgazdasági könyveket, folyóiratokat olvasott az állattartásról, lótenyésztésről, szőlő- gyümölcsstermelésről. Méntartási engedélye volt, angol telivér kancája pest megyei első díjas lett. Állatait egyedül gyógyította, az állatgyógyászattal kapcsolatban is sokat olvasott. Szőlőt, gyümölcsöt oltott, szemzett. Mindig a legjobb fajtákat tartotta, az újakat is kipróbálta. Még idős korában is foglalkozott kertjében szőlővel. Jól felszerelt gazdasága volt, fogatos permetezővel permetezett, az erdőtelepítéshez, tereprendezéshez sínt és csilléket hozatott. Mindenben a célszerűséget és az ésszerű mértékletességet követte és követelte meg maga körül. Tanyáján rendet tartott, 10-12 állandó bérese volt és az idénymunkák ideje alatt napszámosok.

A falu és az egyház életében is részt vett. A Gazdakör tagja, a Vadásztársaság elnöke, az Evangélikus Egyház presbitere volt. Őszintén hitt, soha nem méltatlankodott. „István gazdának” szólították, feleségét pedig „asszonyomnak”.

¹⁹ A XX. századi paraszti művelődésről általában lásd: Balogh 1972.

Emlékezés vagy családtörténet

A család származását illetőleg apáról fiúra szállt a legenda. A régebbi írott változatot, amit emlékezése elején Font István is említ, apja: Font Jakab (1870–1937) írta. Leírása szerint „a megszállás alatt megsemmisült”. Ma annyit tudunk róla, hogy valóban az orosz megszállás alatt a családi feljegyzésekkel, a Bibliával és még ki tudja, mivel együtt elásták. Reméljük, egyszer még hozzáférhetőek lesznek.

A jelenleg rendelkezésre álló változat Font István írása. Idős korában kezdte el újra mesélni lányának a keceli tanyán a gyermekkorából már ismert történetet. A rengeteg nevet és adatot azonban a lánya már nem tudta, a család szét-szóródott, a rokonok már nem tartották a szoros kapcsolatot, s az ismeretlennek tűnő leszármazási ágakat képtelenség volt számára követni. Ezért Font Mariann azt kérte édesapjától, hogy írja le a családtörténetet, amire még emlékszik. A leírásban tehát a továbbadás kényszere és a közvetlen biztatás játszott szerepet. A kettő elérte hatását. A következő találkozáskor boldogan nyújtotta át a szöveget. 68 évesen, szinte pár nap alatt készült el Nagykőrösön az írással.

Barna fedelű, négyzetrácsos A/4-es méretű spirálfűzetbe írt ceruzával. A kézirat terjedelme 25 lap. Az írás külsején látszik az idős ember nehézkes kezevonása, egyébként egyenletes, jól olvasható, javítások nincsenek benne. Írójáról tudjuk, hogy négy polgárit és különböző tanfolyamokat végzett, sokat olvasott, írni is jól megtanult. Fiatalkorában a gazdaság vezetésével kapcsolatos írásokat maga készítette. A Cseléd bérkönyv többször átírt, szinte napról napra vezetett bejegyzései egyenletlenek, sok helyen számításokkal, javításokkal tarkák. Itt valószínűleg a tartalom a fontos, kevésbé ügyelt a külalakra. Ugyanakkor, ha megnézzük más általa írt iratokat, azok egy pontosan fogalmazó, helyesen író embert tükröznek. Helyesírása következetlen pl. az egybe- és különírások terén, a kis- és nagy kezdőbetűk használatában, a hosszú hangok jelölésében. Ezek a hiányosságok valószínűleg az időskori írásromlásnak tudhatók be. A központosítás teljesen hiányzik, a szöveg tagolatlan, követi az élőbeszéd stílusát és folyását. Benne rendező elvként a gondolati, érzelmi hangsúly bizonyul.

Jelen kézirat műfajának meghatározása meglehetősen bonyolult. Már utaltam arra, hogy a szakirodalomban is jobb terminus hiányában *visszaemlékezésnek* nevezik az ilyen jellegű írásokat. Ez a terminus nem fejezi ki a *családtörténet* jellegét. Egyik kifejezés sem tükrözi, hogy itt valójában nem egy történetről, hanem egy évszázadok során kialakult családi mítoszról van szó, melyben a legendának is lehet legalább akkora szerepe, mint a valóságnak. Ezért azután, hogy körbejártam a műfaj-meghatározás lehetőségeit, maradok az író által meghatározott *emlékezés* szónál. Az emlékezés szó szinonimájaként szerepel a szövegben a tragédia. Bármilyen furcsa is, a szövegben sehol sem a mai jelentésének megfelelően van jelen. Az írás célja konkrétan megfogalmazódik: „nagyapai elbeszélések után továbbadni az utódoknak”, „ezen család történetére intő tanulság az utódoknak”. A hagyományozás és a tanítás tehát a saját maga által is meghatározott feladat.

A szöveg szerkezeti sajátosságai

Az emlékezés szövege bár látszólag teljesen tagolatlan, öt különböző hosszúságú részre osztható. A szövegelemzést ennek megfelelően, az eredeti sorrendjét megtartva végeztem el. A néhány soros bevezetőből megtudjuk, hogy milyen célból és milyen előzmények után készült el ez az írás. Mindvégig megmarad az elbeszélő az egyes szám első személyben.

Az első fejezet 3 és fél oldal terjedelemben az író maga által meghatározott „400 körüli éveket” fogja át az emlékezésben. A szöveg homogén, jól átgondolt, alapos munkával megszerkesztett. Két kisebb egységre tagolódik, melyek között a választóvonal a Soltvadkertre érkezés időpontja. A legrégebbi idők is nagy részletességgel kidolgozottak, szinte minden állomáshely tartalmaz epizódot, amely a történet hitelesítését szolgálja. Az író számára a hitelesség kérdése nyilvánvalóan fel sem merül. Nekünk sem feladatunk az elemzés során ebbe a kérdésbe belebonyolódni, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy a történet beillik az európai protestánsüldözések miatt kialakult tömeges népvándorlási hullám vonulatába. Jelen formájában azonban egy erősen mitizált történettel van dolgunk, s ennek megfelelően, mint családi mítoszt kell értékelnünk. Minden epizód (Anglia, Hollandia, Elzász, Harta, Soltvadkert) azonos sémára épül. Válsági üldözöttként, kevés személyes holmival megérkezik a család új hazájába. A semmiből kétkezi munkájával igyekszik megteremtteni létét, képes beilleszkedni az idegen környezetbe, képes a gyarapodásra s mikor már kívánta az elismerést, anyagi biztonságát megteremtette – újra menekülni kényszerül. Ez a szerkesztésmód magában hordozza az ismétlés és a fokozás lehetőségét, s így válik a mondanivaló közvetítésének tökéletes eszközévé. Az ősök „tragédiája” nem válik tragédiává, hanem többszöri heroizált újraéledésük és felemelkedésük az utódok követendő példájává. Szinte észrevétlenül siklik át az emlékezés az ősökről az evangélikusok majd az egész faluközösség felé, egyre tágabb közösségbe helyezkedve. Ezek a történetek is a fentebb vázolt szerkesztési módnak felelnek meg. A fejezet lezárásaként egy néhány sorban megjelenik az eredmény: a századfordulóra kialakuló falu idilli képe, amely egyértelműen pozitív végkicsengést ad az emlékeknek.

A második fejezet a XIX. század eleji gazdálkodás leírása. A mintegy két és fél oldalnyi szöveg pontosan írja le az alföldi gazdálkodást, különös tekintettel a juhtenyésztésre és a földművelésre. Az elbeszélés egy emberről, Klein Jakabról szól, megemlíti testvéreit is. Hosszasan időzik az író, elképesztően precíz a leírásban. Valószínű, hogy keveset akart írni saját magáról, ezért ebben a részben igyekezett kiírni magából a föld, az állatok, a gazdálkodás iránt érzett szeretetét. Megjelenik a történetben saját értékrendje, amit talán éppen ettől az ősétől örökölt. Ebben a részben tükröződik legjobban vissza saját egyénisége.

A harmadik fejezet a leghosszabb, legterjedelmesebb. Hét és fél oldalon keresztül tárgyalja a leszármazottakat. Anélkül, hogy bármilyen ágrajzot készített volna magának, teljesen emlékezetből írta le a családot. Ezt a részt úgy is nevezhetnénk, hogy családfa prózában. Utánozhatatlan logikával dolgozik, mindössze egy helyen ejt elírási hibát. A következő szisztéma szerint dolgozik: a szü-

lők megnevezése után felsorolja az összes gyereket, majd egyenként sorra veszi őket és elmond mindent, amit velük kapcsolatban tud. Ezután visszatér a szülők testvéreihez, majd egyenként családbokronként készíti el a leírást, az előzőeknek megfelelően.

A negyedik fejezetben már nyoma sincs az előbbi egyértelmű gondolatmenetnek. Ez igazán csak a családfa segítségével válik érthetővé. Ez a fejezet tulajdonképpen két család összefonódásáról szól, de mindjárt az elején egy nyilvánvaló tévedés folytán teljesen összekeverednek a szálak.

Az utolsó rövid fejezetbe kerültek be azok a családok, akik az előzőből kimaradtak. Kevés epizódot tartalmaz, az egész emlékezés legkevésbé kidolgozott része ez. Lehet, hogy az író belefáradt az aprólékos részletezésbe, de lehet, hogy közeledett a lányával való találkozás ideje, be akarta fejezni az írást. Az is lehetséges magyarázat, hogy ide kerültek be azok a családok, akikről már keveset tudott. A leírás egy néhány soros befejezésben szól az utódokhoz.

Az előző fejezetben már foglalkoztam az egyes szerkezeti egységekre jellemző szerkesztési megoldásokkal. Végül néhány az írás egészére jellemző megállapítást, következtetéseimet teszem meg. Minden egyéb fentebb ismertett rendező elv fölött áll mintegy vezérfonalként a kronológia. Bár tudjuk, éppen a narratív műfajokra jellemző, hogy átugorják az időrend korlátait, ez esetben mégsem ez történt. Magyarázatul szolgálhat erre éppen a fejezetek belső szerkesztésmódja, ugyanis sem az első fejezet spirális szerkezete, sem a második fejezet részletező leírása, sem a további fejezetek családfa-szerű elrendezése nem engedi meg az időugrásokat. Mindvégig megmarad a szoros időrend az emlékezés során. Alkalmazása lehet tudatos is, hiszen a történetírás legegyszerűbb és legérthetőbb vezérfonala. A családokat részletező fejezetekben figyelhető meg a kronológiát lépcsőzetesen használó elrendezés. Egymás után mindig két generációt tárgyal, s amikor a leszármazottakat felsorolta visszalép az előző generációhoz (a szülők testvéreihez). Így az írás egészét tekintve nem borul fel az időrend sehol sem.

Az egyes részleteket bevezető, lezáró vagy átvezető formulák több helyen is előfordulnak a szövegben. A bevezető formulák nagyon egyszerűek: „következik... családja” És bizonyos részletekben sűrűn előfordulnak. Az átvezetéseknek sincs semmi különlegességük: „talán ennyi előzetes események után családfát részletezni szeretném”, „elnézést a sorrend megszakításáért”, „itt elmaradt, a végén befejezésül emlékezem a családfájára”. A lezáró mondatok viszont olykor hordoznak jelentést a: „továbbit nem részletezem”, „bővebbet nem tudok”, „bővebbet a jövőre bízom” kijelentések mögött elrejtőzik egy el nem mondott történet vagy rossz emlék. Érdekes mögöttes jelentés figyelhető meg a „nem tudok róla többet” közlés esetén is. A rövid tömondat kifejezheti valóban az információ hiányt főként az 50-es években megindult szétszóródás folytán, de lehet egy családi tabutéma elkendőzése is, és az említésre méltatlan emberek egy mondatral való elintézése is, jól csomagolt véleménynyilvánítás. Az író konkrét véleményt nem mond senkiről, nem kommentálja a történetet, személyes hangján is csak elvétve szólal meg a sorok közül: bevezetésben és a befejezésben, ahol írása célját fogalmazza meg, és még egy helyen, amit humora miatt idézek. „de

az előzetes ismertetést is meguntam, a rövidítésre szeretnék áttérni, mert úgy gondolom, hogy a jövő utó nemzedék nem is érti meg, lesz megértő is, az elmosolyodik rajta, üres lári-fárinak tartja e család évszázadokig küzdő történetét”. A rövid részletből két dolog is kiderül. A történetíró számára nagyon is fontos írása értéke, haszna, célja, mégis tisztában van azzal is, hogy nem mindenki így gondolkodik a témáról. Ők a meg nem értők csoportja, akiket szintén nem értékel. Ezt kikerülendő, a velük kapcsolatos dilemmáját humoros megfogalmazásba burkolja.

Témák

Az írás egészére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy két téma kíséri végig a mondanivalót és szövi át a történetet: a létért való küzdelem és a házasságok. Az író érdeklődési köre azonban ennél sokkal szerteágazóbb. Kitér a nyelvi asszimilálódásra, ragadványnevek történeteire, a vallási identitás szerepére, az italozásra, a háborúra és még sok egyéb témára.

A házassági stratégiák valóban központi helyet foglalnak el az írásban. Minden korban megvannak a jól bevált érvényesülési lehetőségek.²⁰ Munka, tanulás, ügyeskedés mellett mindig jelen van a házasság is, végig vonul a történelmi korokon, megérint minden társadalmi osztályt. A helyes választás anyagi előmenetelt, erkölcsi elismerést és egyéni boldogságot eredményez. Az emlékezésben is tetten érhetők ezek a szokások, s az ezekben bekövetkező változások. Az első közlések erre vonatkozólag: „elkeveredtek a százcsaládokkal részben a női váltak ki a családból, a férfiak tovább is fenntartották ősi vérüket” ill. egy későbbi időszakból „mint szabadjobbágyok váltották helyeiket oda, ahol jobb volt az uraság, odaköltöztek, voltak köztük a ki a nevüket is megváltoztatták, de a névvel a vallását is cserélte anyagi haszon, vagy nősülés is hozzájárult”.

Több szempontból is érdekesek ezek a sorok. Egyrészt rávilágítanak arra, hogy a betelepülő idegeneknek a beilleszkedésre az egyetlen út, hogy elsajátítják a befogadó környezet nyelvét, szokásait, s igyekeznek aszerint élni. A folyamat azonban sokszor éppen a házasságok révén teljes vagy részleges asszimilálódáshoz vezet. Nyilván ilyen szituációban is maradnak meg nem asszimilálódó közösségek. A nép, a név, az ősi vér fennmaradása nem tűr meg semmilyen összekeveredést. Érezzük az író elmarasztaló hangját. Az ok nagyon kézenfekvő: az ő korában és környezetében minden tekintetben az endogám modell az elfogadott. A paraszti életformának ez felelt meg legjobban mintegy kétszáz éven keresztül. Ezért alakult ki a Font és Katzenbach családok közötti házasságnak oly nagy hagyománya. Olyanokkal nem kötöttek házasságot, akikkel nem azonos életformát éltek. Fiatalon bekerültek az önálló gazdálkodásba, s csak akkor tudtak boldogulni, ha mindketten már hozták magukkal a gazdaság irányításához szükséges tudást és kitartást.

²⁰ Jó példa erre egy Pozsony környéki család házassági stratégiáinak változása az elmúlt évszázadban. Botikova 1994.

Későbbi korokban már lazult ez a szigor. Megszaporodtak az ún. nyugdíjas állások: MÁV, posta, Beszkárt és egyéb tisztviselők, amelyek egzisztenciát jelentettek, ezért házassági lehetőséget is. Egyúttal az elköltözés is megindult. 1945 után egyre nagyobb káosz tapasztalható ezen a téren is, de erre a szövegben már csak utalásokat találunk, hiszen körülbelül ezeknél az éveknél marad abba a történet.

Epizódok

Az emlékirásokban az irodalomtörténet-írás nagyon fontosnak tartja az epizód-szerű kitérők vizsgálatát. Ezek a főcselekménybe ágyazott novellisztikus, anekdotikus elemek már a széppróza elemeit hordozzák. Az emlékezést is gyakran megszakítják ilyen részletek, mikor az író elhagyva az eredeti gondolatmenetet, kizökken az időből, apró élményt mond el alapos részletességgel. Éppen ezek a részletek színesítik, élénkítik az eredeti történetet. Az epizód magában is önálló narratívum bevezetéssel, bonyodalommal és megoldással. Több elemzett epizód közül választottam ki a malom történetét érdekes szerkesztésmódja miatt.

Ebben az epizódban tulajdonképpen két történet húzódik: Font Mihály (az író testvére) élettörténete és a Soltvadkerti Keresztény Múmalom RT. története. A két szüzsé párhuzamosan fut. A bevezetésben megtudjuk, hogy Mihály az iskolák elvégzése után takarékpénztári könyvelő lett. Ekkor vette meg a Font család a malmot, már jelentős veszteséggel zártak. Meghívták Mihályt könyvelőnek. Az adósságból a jobb könyvelésnek köszönhetően fogyott, de közben elkezdődött a kistrésznvényesek részvényeinek felvásárlása. Ebből azután parázs vita alakult ki, melynek eredményeképpen az összes kistrésznvényes kilépett, és nem volt ügyvezető igazgató. A megüresedett helyre Font Mihályt választották meg. Egy rövid gyarapodás után megint nézeteltérések alakultak ki, ekkor Mihály lemondott tisztségéről, s otthagya a malmot. Ezután gabonafelvásárlással foglalkozott, majd kiköltözött a bócsai tanyára. Néhány évig még vegetált az RT, majd ismét gazdát cserélt.

A két történet párhuzamos szerkesztését az alábbi táblázat szemlélteti.

Az elbeszélés menete	Font Mihály története	Malom története
Bevezetés	Könyvelőnek tanult	Felépült, üzembe állt
Előkészítés	Munkát kapott a malomban	Veszteséges az RT
Cselekmény kibontakozása	Új könyvelés, haszon	Atmeneti fellendülés
Bonyodalom	Ügyvezető igazgató lesz	Kistrésznvényesek körüli vita
Tetőpont	Lemondás	Kistrésznvényesek kilépnek
Megoldás	Másik munka	Tulajdonosváltás

Jól követhető mindkét történet esetében a kezdeti felemelkedő vonal, majd a tetőpontot elérve a hanyatlás és a két vonal párhuzamos haladása. Azt is érzé-

kelteti ez a történet, hogy az egyén életét mennyire befolyásolja a környezetének pillanatnyi helyzete. Az egyén igyekszik alkalmazkodni környezetéhez, tudását kamatoztatni a közösség javára, s az elért eredmények hatására elnyeri a közösség bizalmát. Ez az epizód nem véletlenül került be az emlékezésbe. A malom nagyon fontos volt a családnak. Ugyanazt a szerepet töltötte be az életükben, mint a föld, tulajdonlása és nyereséges működtetése már egy megváltozott kor kihívása volt, aminek nem tudott mindenki megfelelni. A malomépület is arra a sorsra jutott, mint a családi házak, tanyák és a földek, államosították. Erről az időszakról nem ír már semmit Font István. Panaszkodni nem akar, sírni sem, az indulatokat meg magában tartja. Inkább elegánsan abbahagyja a történetet 1950 előtt.

Összegezés

Összegzésül hadd idézzem Rolf Wilhelm Brednich gondolatait²¹ „Aki hozzá akar férni egy ember identitásának problémájához, értékrendjéhez, az ne hagyja figyelmen kívül a life history eszközét.”

Az 'emberi tudás a múltban megélt események után megszerkesztett és elmondott vagy leírt történeteken alapul. Az elmondás által válnak az események igazán megtapasztalttá, s egyben ellátnak egyfajta értékelő funkciót is. Ezek fényében értelmezzük az újonnan megélt élményeinket. Napjainkban a társadalomtudományok egyre inkább hangoztatják, hogy létezik egyfajta társas tudás, melyre jellemző a természetes logikára emlékeztető elbeszélő jelleg, a narrativitás. Minden elmondott vagy leírt történet, legyen a hivatásos szerző, vagy névtelen elbeszélő alkotása, legyen mese, novella, regény, életrajz vagy család-történet, mind ugyanazokkal a panelekkel, formákkal építkeznek. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen emlékezés esetében kevésbé lehet szó az irodalmi minták ismeretéről, azok tudatos használatáról. Mégis a tartalom megtalálja a neki legmegfelelőbb formát.

A narratívum az elbeszélő műfajoknak megfelelő formákban fogalmazódik meg. „...Az egyik legmélyebb oka annak, hogy miért mesélünk történeteket magunknak (gyóntatóknak, analitikusunknak vagy bizalmasunknak), az, hogy valamiféle értelmet akarunk kikovácsolni mindabból, amit életünk során megélünk. ... A narratívum utánozza az életet, az élet utánozza a narratívumot.”²² Emlékeink újramesélése során példaadás, tanítás céljával értékeljük és hagyományozzuk értékeinket.

²¹ Brednich 1979. 70.

²² Brunner, Jerome pszichológus gondolata, idézi László 1999. 44.

Irodalom

ANDORKA Rudolf

1988 A család rekonstrukciós vizsgálat módszerei. *A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei*

BALOGH István

1972 A paraszti művelődés In.: SZABÓ István szerk. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. Tanulmányok. 2. köt. 487–564.

BARNA Gábor–SZABÓ László (szerk.)

1977 Az anyakönyvek, mint a történelmi kutatások forrásai. *Múzeumi levelek* 35–36. szám Szolnok.

BOTIKOVA, Marta

1994 Vegyesházasságok Pozsony környékén. *Regio*. V. 1. 118–127.

BREDNICH, Rolf Wilhelm

1979 Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. (Ford: Czárán Judit) In: *Documentatio Ethnographica* 9. 61–74.

DÉGH Linda

1960 Az egyéniségkutatás perspektívái. *Ethnographia*. LXXI. 28–44.

DOBOS Ilona

1964 Az igaz történetek műfaji kérdéseiről. *Ethnographia* LXXV. 198–217.

FLEURY, Michel–HENRY, Louis

1965 *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris.

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *ITK* 69. 152–171.

HOFFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter

1988 *Life history as cultural construction / performance*. Budapest.

HOPPÁL Mihály–KÜLLÖS Imola–MANGA János

1972 Parasztéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia* LXXXIII. 284–292.

HOPPÁL Mihály–KÜLLÖS Imola–MANGA János

1974 „Emlékül hagyom az unokának, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” Budapest.

HUSEBY Éva Veronika

1938 *Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban*. Folklor és Etnográfia 12. Debrecen.

KÜLLÖS Imola

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz, in: VARGYAS Lajos (főszerk.) *Magyar Néprajz V. Népköltészet*, Budapest, 251–261.

KÜLLÖS Imola–SZEMERKÉNYI Ágnes

1982 Paraszti írásbeliség, in: *Magyar Néprajzi Lexikon IV*. Budapest, 182–184.

LÁSZLÓ János

1999 *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest.

LEHMANN, Albercht

1979 Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások, in: *Documentatio Ethnographica* 9. 47–60.

NAGY Olga

1974 Mesék és „igaz történetek” Széken. Szempontok egy erdélyi magyar falu népi prózarepertoárjának vizsgálatához. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 8. 303–326.

NAGY-PÁL István–DR. APRÓ János

1972 *Adalékok Soltvadkert történetéhez*. Soltvadkert.

NAGY-PÁL István

1975 *Soltvadkert 1376–1976*. Soltvadkert.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. 3–4. 376–389.

TOBIASSEN, Anna Helene

1975 Mit értünk életrajzi módszeren, in: *Documentatio Ethnographica* 9. 75–84.

VERES Péter

1962 *Olvasónaplómból*. Budapest.

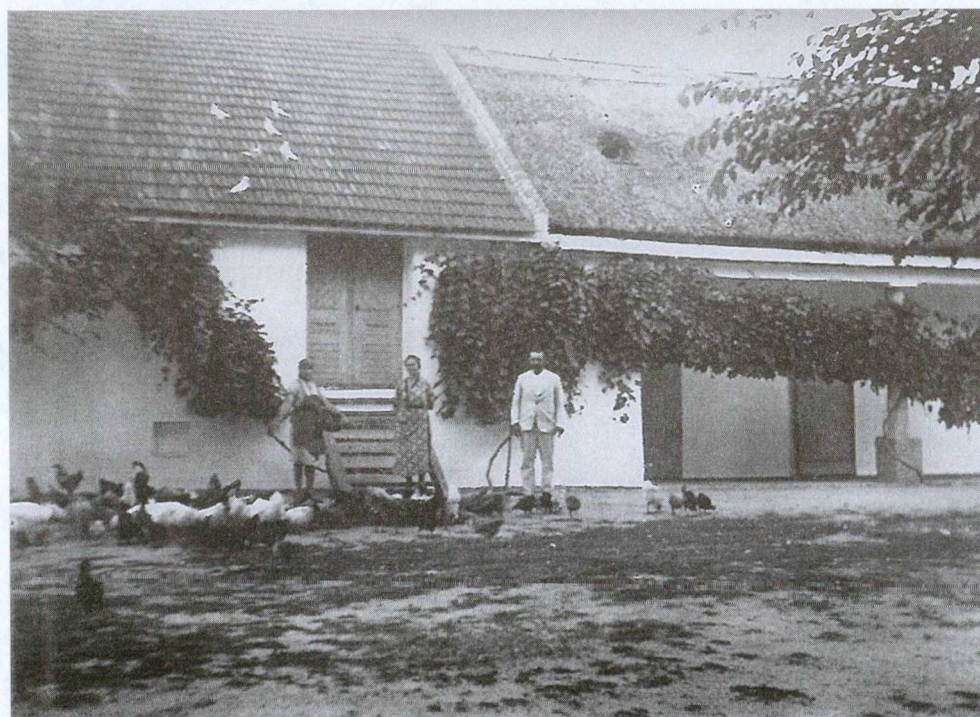
Zita Katzenbach

István Font's Remembrance: The Analysis of a Family History Manuscript

Several autobiographies and family histories are known to Hungarian folkloristics from the 20th century that were written by someone from the simple folk. They were usually written as a result of certain external encouragement. I analyzed a manuscript of a family history which survived in my own family. It was written by István Font (1896–??) for his daughter and her descendants to make the ancestor's life easier to survey and to make it possible to keep records of all the relatives. After outlining the general folkloristic question of peasant writing and autobiographies, I briefly summarize the content of the manuscript of family history. In the study, I interpret and analyze the manuscript as a personal recollection and as a deliberate attempt to create a family history.

A bócsai tanya 1935-ben

Adamus Pfund 1834–1894
Klein Margit 1838–1922

Czira Ilona 1912–1980
Font Mariann 1939

Font István 1896–1987
Font Kálmán 1938–

